ISBN : 978-93-83672-76-9

सत्यशोधक अण्णा भाऊ साठे : अनुभवाचे विद्यापीठ

संपादक

डॉ. रमेश लांडगे

डॉ. सविता कोठावळे

डॉ. कृतिका खंदारे

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

ISBN : 978-93-83672-76-9

अनुक्रमणिका

१.	जनतेसाठी जगणारा आणि लिहिणारा लेखक : अण्णा भाऊ साठे **डॉ. मारोती द.कसाब**	११
२.	अण्णा भाऊ साठे यांचे साहित्य आणि विचारप्रभाव **प्रा. डॉ. सुशीलप्रकाश चिमोरे**	२०
३.	अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील आंबेडकरी विचार **प्रा. डॉ. संजय दा. शिंदे**	२८
४.	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील समाजवास्तव **प्रा.सौ.डॉ.वनमाला लोंढे**	३४
५.	अण्णाभाऊ साठे :व्यक्ती आणि वाङ्मय **प्रा.डॉ. सूर्यकांत सांभाळकर, प्रा. डॉ. सुहास मोराळे**	३९
६.	लोकशाहीर ते भिमशाहीर : अणाभाऊ साठे **प्रा. किरण चक्रे**	४४
७.	अण्णाभाऊ साठे यांची शाहिरी व वगनाट्य **काळबांडे सविता साहेबराव**	४७
८.	अण्णाभाऊ साठेंच्या साहित्यातील सामाजिक विचारांचा अभ्यास डॉ. नंदकुमार ज्ञानोबा जाधव	५४
९.	आण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील मार्क्सवादी विचार - एक अध्ययन **प्रा. डॉ. विलास आघाव**	५७
१०.	अण्णाभाऊ साठे आणि त्यांचे साहित्य **प्रा.डॉ.तांदळे सुरेंद्र एस.**	६३
११.	अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील समाज वास्तव **प्रा. डॉ. जी.पी. बोडखे**	६५
१२.	अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील सामाजिक, आर्थिक व राजकीय विचार **प्रा. डॉ. ढाले एस.यू.**	६६
१३.	जागतिक तत्ववेत्ते अण्णाभाऊ साठे **दत्ता कसबे**	७५
१४.	अण्णा भाऊ साठे यांचे कार्य, साहित्य आणि चळवळ **प्रा. डॉ. डी.एम.कदम**	८०

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

ISBN : 978-93-83672-76-9

१५.	अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील स्त्री जीवन – एक चिकीत्सक अभ्यास **प्रा.डॉ. क्षिरसागर बी.एस.**	८५
१६.	अण्णाभाऊंच्या 'पुढारी मिळाला' वगनाट्यातील राजकीय वास्तविकता **प्रा.डॉ. कालिदास दिनकर फड**	९०
१७.	अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील क्रांतीवादाचा अभ्यास **प्रा. हुरगुळे एन आर**	९३
१८.	लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे जीवन आणि साहित्य **प्रा.डॉ. जाधवर बापू देवराव**	९९
१९.	दलित साहित्य आणि अण्णाभाऊ साठे **कुरिल मिनाक्षी पुनमचंद**	१०३
२०.	अण्णाभाऊ साठे : व्यक्ती आणि वाङ्.मय **डॉ. पैकेकरी संगीता पांडुरंग**	१०९
२१.	अभिजात साहित्यिक अण्णाभाऊ साठे : काल, आज आणि उद्या **प्रा. प्रदीप मोहिते**	११८
२२.	अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील स्त्रीमुक्तीवाद – एक अभ्यास प्रा.डॉ.भाकरे आर बी	१२३
२३.	अण्णा भाऊ साठे के उपन्यासों में अभिव्यक्त विद्रोह वाढेकर रामेश्वर महादेव, ज्योती शशिकांत कांबळे	१२८
२४.	मानव मुक्तीचे प्रणेते : अण्णाभाऊ साठे **डॉ. भालेराव जे.के.**	१३२
२५.	अण्णा भाऊ साठे : शाहिरी काव्यातील विद्रोह **सोनाली लक्ष्मणराव इंगळे**	१३६
२६.	आणाभाऊसाठे यांच्या वाङमयातील मानव मुक्तीचा विचार **प्रा. शामल जाधव , प्रा. शेख गफूर अहमद**	१४०
२७.	आण्णा भाऊ साठे : व्यक्ति एवं वाङमय ('संघर्ष' के विशेष संदर्भ में) **डॉ. अनघा तोडकरी**	१४४
२८.	अण्णा भाऊ साठे : समतावादी विचारवंत **प्रा. ज्ञानेश्वर बनसोडे , डॉ. महादेव गव्हाणे**	१४६
२९.	आण्णाभाऊ साठे यांच्या कथेतील समाज वास्तव **प्रा. श्रीमती रत्ना लाला जवरास**	१५०

DECLARATION BY THE PUBLISHER

ISBN- 978-93-83672-76-9

Editor

Dr. Ramesh Landge डॉ. रमेश लांडगे
Dr. Savita Kothawale डॉ. सविता कोठावळे
Dr. Kratika Khandare डॉ. कृतिका खंदारे

Publication
Shaurya Publication
Khadgao Road, Kapil Nagar, Latur-413512
www.rjournals.co.in, Email-hitechresearch11@gmail.com
Mob. No. 8149668999

Printing
R.R.Graphics, MIDC, Latur

First Edtion - 1st October 2018

Note :-Views, idea and materials published in this ISBN Book are intellectual properties of author (s). Author(s) is/ are solely responsible for their publication and not the Editors, Principal or publisher.

© All right are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored, retrieved or transmitted in any form, by any means, without the written permission from **Dr. Ramesh Landge**

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

ISBN : 978-93-83672-76-9

१७.

अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील क्रांतीवादाचा अभ्यास

प्रा. हुरगुळे एन आर
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख , शिवाजी महाविद्यालय, हिंगोली

प्रस्तावना

राज्यक्रांती ही फक्त राजकीय बदलापुरतीच मर्यादित राहत नसून समाजाच्या सर्व क्षेत्रात मुलभूत बदल घडवून आणणारी असते. आजपर्यंत जगामध्ये अनेक प्रकारच्या राज्यक्रांत्या घडून आल्या. त्या एका विशिष्ट विचारप्रणालीच्या ताकदीवर. क्रांती आणि परिवर्तन यात फरक आहे. परिवर्तनाद्वारे देखील बदल घडून येतात. परंतु क्रांतीद्वारे घडून येणारा बदल मुलभूत स्वरूपाचा व तडकाफडकी होणारा असतो. राज्यक्रांतीची प्रक्रिया हिंसेच्या मार्गाने घडून येते. प्रस्थापित राजकीय व्यवस्था, तिची रचना व तिची ध्येये धोरणे हिंसात्मक मार्गाने बदलणे व त्या बदलाबरोबरच नवीन धोरणांचा अवलंब करून इतर सामाजिक संस्थांमध्ये देखील आमुलाग्र बदल करणे हे राज्यक्रांतीचे ध्येये असते.[२०] क्रांती घडवून आणण्याची अनेक माध्यमे असतात. कधी चळवळीच्या माध्यमातून, कधी साहित्याच्या माध्यमातून कधी कलेच्या माध्यमातून तर कधी राजकीय घटीतांच्या माध्यमातून, अण्णाभाऊ साठे यांनी क्रांतीवादी विचार त्यांच्या साहित्य व कलेच्या माध्यमातून परखडपणे मांडलेला आहे.

शोधनिबंधाची उदिष्टे

अण्णाभाऊ साठे यांनी त्यांच्या साहित्य व कलेच्या माध्यमातून क्रांतीवादी विचार परखडपणे मांडलेला. या शोधनिबंधाची उदिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) अण्णाभाऊच्या साहित्यातील क्रांतीवादी विचाराचा अभ्यास करणे.
२) अण्णाभाऊ यांच्या साहित्यातील नव्या क्रांतीचे भाष्य जाणुन घेणे.
३) अण्णाभाऊ साठे मधील क्रांतीकारी कलावंताचा अभ्यास करणे.

क्रांतीवादाचा अर्थ

समाजामध्ये मुलभूत परिवर्तन किंवा बदल घडवून आणण्यासाठी क्रांती होणे आवश्यक आहे. कारण केवळ कायद्याने सुधारणा करून मुलभूत परिवर्तन होत नसते. संपुर्ण समाज व्यवस्था बदलण्यासाठी क्रांतीला पर्याय नसतो असे क्रांतीवाद्यांना वाटते. त्यांच्या या विचारांनाच `क्रांतीवाद` म्हटले जाते.

क्रांती दोन प्रकारे घडवून आणता येते. १) सशस्त्र क्रांती २) नि:शस्त्र क्रांती. सशस्त्र क्रांतीचे समर्थन करणाऱ्यांच्या मते क्रांती आणि अत्याचार यांचे जवळचे नाते असते. याउलट नि:शस्त्र क्रांतीवाद्यांच्या मते सशस्त्र क्रांतीने हिंसा, अत्याचार, रक्तपात या मार्गाने निर्माण

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

[illegible] फार काळ टिकू शकत नाही [illegible] अण्णाभाऊ साठे [illegible] मांडलेला क्रांतीवाद लोकशाहीवादी मार्गाचा पुरस्कार करणारा आहे. अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील क्रांतीवादाचे विश्लेषण पुढीलप्रमाणे केले आहे.

अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील क्रांतीवाद

महाराष्ट्रातील प्रसिध्द विचारवंत तथा साहित्यिक चंद्रकांत वानखेडे यांनी अण्णाभाऊ साठे गौरवग्रंथात क्रांतीवादाचे विचार मांडले आहेत. :- दलितांचे हृदयस्थान, दलित साहित्याचे महामेरू, दलित विचारांच्या अग्नीशाळेचे ज्वालाकार, विद्रोहाचे उद्‌गाते व परिवर्तनवादी विचारसरणीचे निर्माते अण्णाभाऊ साठे हे गुळगुळीत व डळमळीत विचारांचे नव्हते किंवा ते निव्वळ मनोरंजनवादी, कलावादी किंवा विरंगुळावादी साहित्यिक नव्हते. ते ज्या सामाजिक, राजकीय चळवळीत वाढले, जे कार्य केले व त्या चळवळीतून त्यांनी जे अनुभवले त्यातूनच त्यांचे कोमल हृदय तळागाळातील लोकांच्यासाठी द्रवित झाले. त्यांनी कष्टकरी, कामकरी व राबणाऱ्यांची दुःखे समाजात उजागर केली. आणि श्रीमंतांच्या, सत्तेच्या व विषमताप्रणित समाज व्यवस्थेच्या विरूध्द आपल्या साहित्यातून वैचारिक बंड उभारले. ते प्रत्यक्ष गरीबांच्या बाजूने लढले. आंदोलने उभारली. पोवाडे व शाहीरीतून जनजागरण केले. आणि म्हणूनच त्यांच्या साहित्यातून क्रांतीवादाचे ते निर्माते ठरले. त्यांचा सामाजिक क्रांतीवाद हा मार्क्स, लेनीन, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या क्रांतीशी नाते जोडतो. त्यांचा क्रांतीवाद आपल्या साहित्यातून फुले-शाहू, आंबेडकर मांडतो. तरीही अण्णाभाऊ साठेंचा स्वतःच्या बहुजनांचा क्रांतीवाद आपले वेगळेपण मांडतो.[२]

अण्णाभाऊ त्यांच्या साहित्यातून माणसाला महत्व देणारा, माणसाला महान करणारा क्रांतीकारी विचार मांडतात म्हणूनच ते माणुसकी ज्यांच्यात जीवंत आहे. त्या माणसाचे महत्व वाढवित असतात. अशा तळागाळातल्या माणसांची प्रतिष्ठा जपणारा विचार ते आपल्या साहित्यातून मांडीत असतात. असा सामान्य माणूस त्यांच्या विचारांचा केंद्रबिंदू झाला आहे व त्यांच्या कथा कादंबऱ्यांचा नायक असा सामान्य माणूस झालेला आहे. मराठी वाङ्‌मयविश्वात हा एक क्रांतीकारी व परिवर्तनशील विचार ठरलेला आहे. म्हणूनच ते दलित माणसाविषयी म्हणतात.[३]

दलित माणसा ! तु गुलाम नाहीस. तु जगाचा मालक आहेस. हे जगचं तुझ्या हातावर तरलेले आहे. तू जगाचा राजा आहेस. तु जग बदलविणारा क्रांतीपुरूष आहेस. हा माणसाला, त्याच्या कष्टाला, प्रतिष्ठेला महान मानणारा विचार अण्णाभाऊ साठे यांचा आहे.- या अर्थाने वाङ्‌मय क्रांतीकारक असते.[४] अण्णाभाऊ साठे आपल्या शाहीरीतून व साहित्यातून समाजात क्रांती घडवून आणू शकतात. अशी धडकी तत्कालीन हिंदुत्वनिष्ठ शासन प्रमुखांनी घेतल्याने अण्णाभाऊ साठे यांना काही कारण नसतांना तुरुंगात डांबून ठेवले होते. यावरून अण्णाभाऊ साठे यांच्या क्रांतीकारी विचारांचा धसका समाजव्यवस्थेने कसा घेतला होता व त्यांच्या क्रांतीकारी विचारांनी त्या काळात प्रचंड अशी खळबळ माजविली होती हे त्याचे जीवंत उदाहरण आहे.

अण्णाभाऊंनी भारतीय जीवनातील सत्य [illegible] आपल्या ऊर्जात्मक विचारातून स्पष्टपणे बेधडक व बेडर वृत्तीने मांडलेले आहे. त्यामुळे त्यांचे साहित्य हे अक्षर व अमर झाले आहे. भारतीय समाजात क्रांतीकारी उठाव, आंदोलने व विद्रोह ज्या ज्यावेळी गरज भासेल त्यावेळी समाजाला अण्णाभाऊ साठे यांच्या वैचारिक क्रांतीची आठवण होत राहणार आहे कारण त्यांच्या विचारांनी जनमानस क्रांतीनिष्ठ आवेगाने हेलावून सोडला. जनसागराच्या मनाला व हृदयाच्या [illegible] त्यांनी [illegible] देण्याचे, त्यांना चेतविण्याचे महान कार्य केले आहे. लेखनी आणि वाणीने प्रहार करून त्यांनी क्रांतीविचार मांडला आहे. त्यांचे साहित्य विचार म्हणजे समाज [illegible] समाज जीवनात पेटलेली एक क्रांतीकारी चुड होती. त्यांचा हा क्रांती विचार समाजाला लढणे शिकविणारा आहे.[५]

अण्णाभाऊ म्हणतात जो लढत नाही तो षंड [illegible] ठरतो. तो भित्रा भेकड व भागुबाई असतो. अशी माणसे जिवंत असून मेल्यासारखी [illegible]. लोकक्रांतीच्या प्रणेत्यांनो, उठा [illegible] लढा, लढण्यासाठी जगा, क्रांती तुमची [illegible] वाट पाहत आहे. मेलेलं जीवन जगु नका, एक दिवस सूर्यासारखे तळपून अस्तास जा. [illegible] सामाजिक उठावाचा एक एल्गार आहे. 'जगा आणि जगु द्या' या गौतम बुध्दाच्या वचनाप्रमाणे त्यांचा क्रांतीवाद बहुजन हिताय बहुजन सुखाय झालेला होता.[६]

अण्णाभाऊ यांच्या साहित्यातील नव्या क्रांतीचे भाष्य

अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील क्रांतीवादाचे विश्लेषण डॉ. रावसाहेब कसबे यांनीही अत्यंत समर्पक भाषेत केले आहे. ते म्हणतात प्रत्येक माणूस, मग तो सामान्य असो की असामान्य, तो आपल्या कालखंडाचे अपत्य असतो. परंतु तो जन्मांतरानंतरचे जीवन निर्विकारपणे जगत नाही. आपल्या आजुबाजूला आणि आपल्या अंतरात्म्याला जे घडत असते, त्याबद्दल तो स्वतःची प्रतिक्रिया सतत नोंदवत असतो. त्याची ही प्रतिक्रिया कधी समर्थ असते तर कधी केविलवाणी असते. कारण तिला वास्तविक जीवनाचे संदर्भ असतात. हे संदर्भ समाज व्यवस्थेच्या अनेक पदरी जडणघडणीतून मानवी जीवनावर प्रभाव टाकीत असतात. एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात कार्ल मार्क्सने माणसाला त्याची खरी ओळख करून दिली. माणूस हा केवळ इतिहासाचे अपत्य असते असे नाही. तर तो इतिहासाचा बापही बनू शकतो. कारण त्याच्यात इतिहासाला नवे वळण देण्याची, त्याला नव्या रूपात घडविण्याची शक्तीही प्राप्त झालेली असते. माणूस जसा इतिहास घडवून त्याचे पितृत्व स्वतःकडे घेतो. तसाच तो स्वतःलाही घडवित असतो. हे माणसाचे सामर्थ्य मार्क्सने दाखवून दिल्यानंतरच संपूर्ण जगातील कष्टकऱ्यांनी, दलितांनी नवा इतिहास घडविण्याचा संकल्प केला आणि जगात अनेक राजकीय क्रांत्या जन्माला घातल्या. त्यासाठी आपले जीवन सर्मपित केले.[७]

डॉ. कसबे म्हणतात अण्णाभाऊ साठे हे महाराष्ट्रातील असे व्यक्तीमत्त्व होऊन गेले की, ज्यांनी आपले संपूर्ण आयुष्य माणसाच्या कल्याणासाठी समर्पित केले. अण्णाभाऊ प्रतिभावंत होते. तसेच ते कलावंतही होते. त्यांच्या साहित्यातून, अखंडपणे माणसाचे सामर्थ्य प्रतिबिंबीत इ

SHIVAJI
PRINCIPAL
[illegible]aji College, HINGOLI

ISBN : 978-93-83672-76-9

अनुक्रमणिका

१. जनतेसाठी जगणारा आणि लिहिणारा लेखक : अण्णा भाऊ साठे — ११
डॉ. मारोती द.कसाब

२. अण्णा भाऊ साठे यांचे साहित्य आणि विचारप्रभाव — २०
प्रा. डॉ. सुशीलप्रकाश चिमोरे

३. अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील आंबेडकरी विचार — २८
प्रा. डॉ. संजय दा. शिंदे

४. अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील समाजवास्तव — ३४
प्रा.सौ.डॉ.वनमाला लोंढे

५. अण्णाभाऊ साठे :व्यक्ती आणि वाङ्मय — ३९
प्रा.डॉ. सूर्यकांत सांभाळकर, प्रा. डॉ. सुहास मोराळे

६. लोकशाहीर ते भिमशाहीर : अणाभाऊ साठे — ४४
प्रा. किरण चक्रे

७. अण्णाभाऊ साठे यांची शाहिरी व वगनाट्य — ४७
काळबांडे सविता साहेबराव

अण्णाभाऊ साठे [illegible] — ५४
डॉ. नंदकुमार [illegible] जाधव

[illegible] — [illegible]

६[illegible]

ISBN : 978-93-83672-76-9

१५. अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील स्त्री जीवन – एक चिकीत्सक अभ्यास — ८५
प्रा.डॉ. क्षिरसागर बी.एस.

१६. अण्णाभाऊंच्या 'पुढारी मिळाला' वगनाट्यातील राजकीय वास्तविकता — ९०
प्रा.डॉ. कालिदास दिनकर फड

१७. अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील क्रांतीवादाचा अभ्यास — ९३
प्रा. हुरगुळे एन आर

१८. लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे जीवन आणि साहित्य — ९९
प्रा.डॉ. जाधवर बापू देवराव

१९. दलित साहित्य आणि अण्णाभाऊ साठे — १०३
कुरिल मिनाक्षी पुनमचंद

२०. अण्णाभाऊ साठे : व्यक्ती आणि वाङ्मय — १०९
डॉ. पैकेकरी संगीता पांडुरंग

२१. अभिजात साहित्यिक अण्णाभाऊ साठे : काल, आज आणि उद्या — ११८
प्रा. प्रदीप मोहिते

२२. अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील स्त्रीमुक्तीवाद – एक अभ्यास — १२३
प्रा.डॉ.भाकरे आर वी

[illegible] भाऊ साठे के उपन्यासों में अभि[illegible] विद्रोह — [illegible]८
[illegible], [illegible] शशिकां[illegible] [illegible]ळे

[illegible] [illegible]चे प्रणेते : अण्णाभाऊ साठे — [illegible]२
[illegible] के.

[illegible] वाङ्मय [illegible] — १४४

ISBN : 978-93-83672-76-9

गालेले आहे. माणूस इतिहासाचा निर्माता कसा होऊ शकतो याचे सखोल चिंतन त्यांच्या वाङ्मयात आहे. संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीत जनसामान्यांच्या काळजाला हात घालण्याचे कौशल्य अण्णाभाऊंच्या वगनाट्यात होते. कामगारांच्या माणूस म्हणून होणाऱ्या बेचैनीला अण्णाभाऊ आपल्या काव्यातून समर्थपणे अभिव्यक्त करीत. त्यांचा फकीरा शोषणाविरूध्द बंड करतो. त्यांची लावणी विरहातील तगमग शब्दांच्या सामर्थ्यामुळे अंत:करणाचा ठाव घेते. अण्णाभाऊंनी मुंबईचे केलेले वर्णन अचूक आणि विविध पदरी आहे. माणूस आपले माणुसपण का गमावून बसला ? असा प्रश्न अण्णाभाऊच विचारतात आणि समाजव्यवस्थेने माणसाचे माणुसपण हिरावून घेतले असे ते उत्तर देतात. रावसाहेब कसबे आपल्या विवेचनात म्हणतात की, जेव्हा महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक जीवनावर कोणाला भाष्य करण्याची इच्छा होईल. तेव्हा अण्णाभाऊंच्या कलेच्या क्षेत्रातील विविध प्रयोगांचा विचार त्याला त्यावेळी करावाच लागेल. जेव्हा कधी क्रांतीकारी उठाव होईल. तेव्हाही अण्णाभाऊंचे स्मरण करावेच लागेल. हा महापुरूष महाराष्ट्राच्या जीवनात क्रांतीकारी साहित्य देऊन सर्वव्यापी झालेला आहे. कारण अण्णाभाऊ भारतीय समाजाला एक नवीन दृष्टी देऊन गेलेले आहेत. अण्णाभाऊंना जग बदलायचे होते. जुना माणूस, जुनी संस्कृती बदलायची होती. त्याऐवजी नवे जग निर्माण करायचे होते. हे स्पष्ट करीत असतांना जुन्याचा अंत केल्याशिवाय नवीन निर्माण करता येत नाही याचीही जाण होती.[८]

अण्णाभाऊंची क्रांतीकारी भूमिका समजून घेत असतांना रावसाहेब कसबेच्या मताचे अधिक विस्तारपूर्वक विश्लेषण करायचे म्हणजे क्रांती ही अपरिहार्यच असते. ती समाज बदलाची भावना समोर घेऊन येते हेच खरे.

अण्णाभाऊ साठे संपूर्ण क्रांतीकारी कलावंत

अण्णाभाऊ साठेंचे जीवन, साहित्य, साहित्य विचार, समाज विचार त्यामधली क्रांतीकारकता, विचारदिशा या आणि अशा विविध पैलुंचा शक्य तेवढा सखोल सुस्पष्ट, पारदर्शी विचार व्हावा अशी अपेक्षा आपण बाळगणे साहजिकच आहे असे डॉ. बाबूराव गुरव म्हणतात, अण्णाभाऊमधील कलावंताचा उदय कामगार वर्तुळात झाला.[९] त्यांना १९४२ च्या काळात कमालीची लोकप्रियता, मान्यता व त्यांच्या प्रतिभेला बहर आला. लालबावटा कलापथकाची स्थापना, लेखन व गायनात गती मिळाली. वगनाट्य, पोवाडे, गीते, छक्कड लेखन व गायन इत्यादी बहुआयामी गुणांमुळे अण्णाभाऊ भारतभर कम्यूनिस्ट वर्तुळात प्रसिध्द झाले व लोंडके बनले. देशभर दौरे, कला सादरीकरण, इप्टा थिएटरमध्ये अग्रभागी. शाहीर अमरशेख, शाहीर द. ना. गव्हाणकर, शेख जैनुचांद असा संच त्याकाळात जमलेला असायचा. त्यांचा त्या काळात समांतर साहित्य चळवळीशी समांतर पुरोगामी चळवळीशी जवळून संपर्क आला. त्या काळातील प्रसिध्द कलावंत ए. के. अब्बास, ए. के. हंगल, बलराज साहनी, पृथ्वीराज कपुर, नर्गीस दत्त अशा जगप्रसिध्द सिनेकलावंतांशी दाट मैत्री झाली व हळूहळू चित्रपट वर्तुळात त्यांनी शिरकाव केला व छोटी मोठी कामे पडद्यामागे व पडद्यासमोर अण्णाभाऊ करू लागले.[१०]

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

ISBN : 978-93-83672-76-9

१९४४ ते १९५८ या कालावधीत अण्णाभाऊ देशभर एक नंबरचे कलासाधक, मार्गदर्शक म्हणून ते कलामंचावर तळपत राहिले. बंगाली, पंजाबी, केरळी रंगमंचांनी त्यांचे अनुकरण केले. सेवादलाचे, महाराष्ट्र कला दर्शन आणि अण्णाभाऊंचे लालबावटा कलापथक यांची कला दर्शन आणि विचार दर्शनाच्या संदर्भात स्पर्धा चालायची. प्रसिध्द लेखक पु. ल. देशपांडे यांनी आपले 'तीन पैशाचा तमाशा' हे पुस्तक अण्णाभाऊ, अमर शेख व गव्हाणकरांना अर्पण केले आहे.

अण्णाभाऊंचे मराठी, हिंदी चित्रपट क्षेत्रातले काम अनन्यसाधारण आहे. त्यांच्या पटकथांवर बारा चित्रपट निघाले. सगळे भरपूर चालले. चित्रा, फकीरा, वैजयंता, चंदन, माकडीचा माळ, टिळा लाविते मी रक्ताचा, मुरळी मल्हारी- रायाची या आणि अशा स्वरूपाच्या चित्रपटांनी मराठी चित्रसृष्टीला उर्जीतावस्था आणली.[११]

अण्णाभाऊ साठे हे संपूर्ण क्रांतीकारक कलावंत कसे आहेत हे सांगत असतांना डॉ. बाबूराव गुरव म्हणतात की, अण्णाभाऊंच्या इनामदार नाटकाचे बलराज सहानी यांनी हिंदीत रूपांतर केले. त्यांचा पहिला प्रयोग दिल्लीत १९५८ साली सादर झाला. प्रसिध्द सिनेकलावंत शम्मी कपूर याने या नाटकात काम केले होते. या नाटकातून संघर्षाची चढती किनार कष्टकरी लोकसमुहाचे धगधगते उग्र मंगलदर्शन, सरंजामदार, भांडवलदार अशा शोषक वर्गाचा गर्भजळीतपणा, त्यांच्या सत्तेचा क्रमश: होत चाललेला अस्त, कष्टकरी जनसत्तेच्या उदयाचा सुचक प्रकाश, कामगार कष्टकऱ्यांची वाढती क्रियाशीलता, जातीअंताचा विचार, वर्ग अहंकार, आशावादी जनसमुहांची निर्मिती, मोर्चे, संप, हरताळ अशा प्रकारची अनेक छटांनी परिपूर्ण अशी कलाकृती अण्णाभाऊंनी इनामदारच्या माध्यमातून साकारली. त्यांच्या या कलाकृतीतून फुले, शाहू, आंबेडकर व कार्ल मार्क्स यांच्या स्वप्नातल्या नवसमाज रचनेच्या क्रांतीकार्याला प्रारंभ होईल असे लेखकाचे मत आहे.[१२]

निष्कर्ष

अण्णाभाऊ साठे यांनी त्यांच्या साहित्य व कलेच्या माध्यमातून क्रांतीवादी विचार परखडपणे मांडलेला. या शोधनिबंधामधुन आलेले निष्कर्ष पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) अण्णाभाऊच्या साहित्यामधुन क्रांतीवादी विचार व्यक्त झाला आहे.

२) अण्णाभाऊ यांच्या साहित्यामधुन नव्या क्रांतीचे भाष्य केले आहे.

३) अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यामधुन व प्रत्यक्ष कृतीमधुन क्रांतीकारी कलावंत दिसुन येतो.

सारांश

अण्णाभाऊंनी आपल्या लेखन कृती-उक्तीतून मराठी संस्कृतीच्या क्षेत्रात एक नवीन मुशाफिरी केलेली आहे. त्यांचे बहुतेक सर्व विषय मराठी साहित्यात नवीन आहेत. त्यांच्या वैचारिक साहित्य लेखनामुळे मराठी वाङ्मयात एक सजीवता, नवता तयार झाली. दलिततत्वाचा प्रवाह अंत:प्रवाह अण्णाभाऊंनी मराठी साहित्यात आणून सोडला. नारायण सुर्वे, बाबूराव बागुल, केशव मेश्राम, यशवंत मनोहर, वामन निंबाळकर, नामदेव ढसाळ, दया पवार, लक्ष्मण

ISBN : 978-93-83672-76-9

माने अशा प्रतिभावंतांनी तो वैचारिक क्रांतीकारी वारसा पुढे रुंदावला. यावरून अण्णाभाऊंचे क्रांतीकलातंत्र उच्च दर्जाचे अभिजात कलातंत्र होते हे सिध्द होते.अण्णाभाऊंवर त्यांच्या हितशत्रुंनी उपेक्षेचे, अवमानाचे अन्यायाचे डोंगर रचले, तरी अण्णाभाऊ खचले नाहीत, संपले नाहीत. ते आपल्या आयुष्यात निराश, दिशाहीन बनले नाहीत. उलट ते म्हणतात की, मी एक धगधगता अंगार आहे, तुम्ही त्याला लपविण्यासाठी, गाडण्यासाठी, पराभूत करण्यासाठी, अन्यायाच्या इंगळावर, भेदाभेदाच्या, धर्मांधतेच्या, भांडवली विचाराच्या, कडब्याच्या गंज्या माझ्या ध्येय मार्गाच्या विस्तवावर तुम्ही रचा ! तुम्हाला एका दिवशी क्रांतीचा आगडोंब, उसळलेला दिसेल. त्यात सारी अमानुषता जळून खाक होईल. नवी समताधिष्ठित समाजरचनेची क्रांतीकारी पायवाट तयार होईल.

संदर्भसुची

१) जोशी बी. आर.सामाजिक शास्त्रातील संज्ञा सिध्दांत कोश ` राज्यशास्त्र`,डायमंड प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती २००७, पृ. ३९५

२) वानखेडे चंद्रकांत,अण्णाभाऊ साठे गौरव ग्रंथ,अण्णाभाऊ साठे साहित्य व कला अकादमी, नागपूर, प्रथमावृत्ती १९९७, पृ. क्र. १

३) वानखेडे चंद्रकांत,अण्णाभाऊ साठे गौरव ग्रंथ,अण्णाभाऊ साठे साहित्य व कला अकादमी, नागपूर, प्रथमावृत्ती १९९७, पृ. क्र. २

४) वानखेडे चंद्रकांत,अण्णाभाऊ साठे गौरव ग्रंथ,अण्णाभाऊ साठे साहित्य व कला अकादमी, नागपूर, प्रथमावृत्ती १९९७, पृ. क्र. २

५) वानखेडे चंद्रक ांत,अण्णाभाऊ साठे गौरव ग्रंथ,अण्णाभाऊ साठे साहित्य व कला अकादमी,नागपूर, प्रथमावृत्ती १९९७, पृ. क्र. २

६) वानखेडे चंद्रकांत,अण्णाभाऊ साठे गौरव ग्रंथ,अण्णाभाऊ साठे साहित्य व कला अकादमी, नागपूर, प्रथमावृत्ती १९९७, पृ. क्र. २

७) वानखेडे चंद्रकांत,अण्णाभाऊ साठे गौरव ग्रंथ,अण्णाभाऊ साठे साहित्य व कला अकादमी, नागपूर, प्रथमावृत्ती १९९७, पृ. क्र. ३५८

८) जवळगेकर शिवाजी (संपा) ,जननायक अण्णाभाऊ साठे : साहित्य भूषण अण्णाभाऊ साठे, कला अकादमी व संशोधन केंद्र, लातुर,प्रथमावृत्ती ऑगष्ट २००८, ३५९

९) जवळगेकर शिवाजी (संपा) जननायक अण्णाभाऊ साठे : साहित्य भूषण अण्णाभाऊ साठे, कला अकादमी व संशोधन केंद्र, लातुर,प्रथमावृत्ती ऑगष्ट २००८,

१०) जवळगेकर शिवाजी (संपा) जननायक अण्णाभाऊ साठे : साहित्य भूषण अण्णाभाऊ साठे, कला अकादमी व संशोधन केंद्र, लातुर,प्रथमावृत्ती ऑगष्ट २००८, ३१५

११) जवळगेकर शिवाजी (संपा) जननायक अण्णाभाऊ साठे : साहित्य भूषण अण्णाभाऊ साठे, कला अकादमी व संशोधन केंद्र, लातुर,प्रथमावृत्ती ऑगष्ट २००८, ३१५

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI